

ارائه الگوی تربیت شهروندی اسلامی مبتنی بر مطالعات نظری به روش فراترکیب

جمال الدین مصطفی^{۱*} ● مریم کاظمی^۲ ● معین مصطفی^۳ ● رضوان مومن زاده^۴

چکیده:

هدف این پژوهش، ارائه الگوی تربیت شهروندی اسلامی از طریق سازماندهی، تلخیص و ارزشیابی متون و داده‌های مطالعات انجام شده و احصای پیام مشترک اصلی و پنهان پژوهشهای انجام شده در حوزه تربیت شهروندی اسلامی به منظور کاربردی کردن و کاربست آنهاست. برای دستیابی به این هدف از روش تحقیق فراترکیب به منظور ادغام نتایج پژوهشهای قبلی استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش شامل همه منابع نظری و تجربی پیشین مرتبط با پژوهش بود که با روش نمونه‌گیری هدفمند ۴۲ مطالعه برای بررسی نهایی انتخاب شدند و مورد مطالعه قرار گرفتند. برای گردآوری اطلاعات از منابع کتابخانه‌ای و برای تجزیه و تحلیل اطلاعات گردآوری شده از روش تحلیل محتوای کیفی به روش کدگذاری استفاده شده است. نتایج تحلیل محتوای کیفی مطالعات انجام شده پیشین نشان داد که تربیت شهروند اسلامی بر اساس ده اصل تربیتی (اجتماع‌مدارانه، آزادیخواهانه، عدالت‌طلبانه، شرافتمندانه، اعتدال‌گرایانه، وظیفه‌مدارانه، توحیدگرایانه، فکورانه، درمان‌گرایانه، ترقی‌مدارانه) و در قالب ۱۸ مؤلفه بوده که با استفاده از شاخص کاپا با مقدار ۰/۸۶ مورد تأیید متخصصان قرار گرفته است بنابراین پیشنهاد شده است که متخصصان تعلیم و تربیت در امر تربیت شهروند اسلامی این اصول و مؤلفه‌ها را مورد تأکید قرار دهند.

کلید واژگان: فراترکیب، تربیت شهروندی، تربیت شهروندی اسلامی، اسلامی

☑ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱/۴

☑ تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۵/۱۶

۱. دکتری تخصصی فلسفه تعلیم و تربیت، دبیر آموزش و پرورش دیواندره و مدرس دانشگاه فرهنگیان. (نویسنده مسئول)

Email: jamal.hija@gmail.com

۲. مدرس دانشگاه علمی- کاربردی، شرکت تعاونی پیشازان آیین زندگی، تهران، ایران.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم پزشکی کردستان و مدیرکانون فرهنگی تربیتی آموزش و پرورش دیواندره، ایران.

۴. دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد سنندج و مربی تربیتی آموزش و پرورش دیواندره، ایران.

مقدمه

تربیت شهروندی حوزه‌ای است که در دهه‌های اخیر در برنامه‌های درسی اکثر کشورها مورد توجه قرار گرفته و به یک عرصه پر بار پژوهشی تبدیل شده است (هومانا^۱ و همکاران، ۲۰۰۶). شهروندی تنها به پایگاه حقوقی فرد بستگی ندارد، بلکه به «روابط بین افراد و گروه‌های اجتماعی» نیز وابسته است (هاشمی، ۱۳۸۹: ۱۴۲). شهروندی، پیوند میان فرد و جامعه را در قالب حقوق، تعهدات و مسئولیتها منعکس می‌سازد و چارچوبی برای تعامل افراد، گروه‌ها و نهادها ارائه می‌کند. بحث تربیت شهروندی در جامعه امروزی از اهمیتی ویژه برخوردار است و مورد توجه متخصصان تعلیم و تربیت و جامعه‌شناسان قرار گرفته است. ژيرو^۲ (۱۹۸۳) تعلیم و تربیت شهروندی را مفهومی چالش برانگیز می‌داند که با «ایدئولوژیها»ی مختلف و انتظارات تجویزی همراه است. از این رو، با اصطلاحهای دیگر مانند تربیت سیاسی، تربیت اخلاقی و تعلیم و تربیت مدنی، تعلیم و تربیت ملی گرایانه، تربیت اجتماعی و سواد سیاسی به کار برده می‌شود. تربیت شهروندی، نگاه ویژه‌ای به یادگیری دانش، توانایی و نگرشهایی دارد که فرد را در تعامل مؤثر و مطلوب با دیگران قرار می‌دهد و همچنین ماهیت پیچیده و بحث‌برانگیز مفهوم تربیت شهروندی، موجب ارائه برداشتها و تعاریف مختلفی از آن شده است (جمالی تازه‌کند و همکاران، ۱۳۹۲: ۲). در این میان، جایگاه نظام تعلیم و تربیت و عنصر اصلی آن، یعنی «برنامه درسی» و هسته آن یعنی برنامه‌ریزی مبتنی بر «محتوای کتابهای درسی»، در جهت شکل‌گیری تربیت شهروندی بر کسی پوشیده نیست. لطف‌آبادی (۱۳۸۵) می‌نویسد: از آنجا که شهروندی فرایندی مربوط به سراسر عمر است، از این رو همه افراد در مراحل گوناگون زندگی به آموزشهای متناسب با شهروندی نیازمندند. دانش‌آموزان نیز نیاز دارند که در زمینه‌های اخلاقی، رشد اجتماعی و دانش و درک درست از جهان آموزش ببینند، در تصمیم‌گیریهای مربوط به خودشان در خانه و مدرسه و جامعه مشارکت کنند و به‌منزله یک شهروند فعالانه در معرض مناسبات اجتماعی قرار گیرند. اهداف تربیت شهروندی بستگی بسیار به نوع نظامهای سیاسی یک کشور دارد. مالن^۳ (۲۰۱۱) بر این باور است که هدف تربیت شهروندی در مدارس عمومی ایالات متحده آمریکا باید القای ارزشها و اصول دموکراتیک، پرورش مهارتهای تفکر انتقادی و مسئله‌گشایی، درگیر کردن فراگیران در مباحث پیرامون مسائل و موضوعات گوناگون و فراهم کردن فرصتهای یادگیری اجتماعی غنی به‌منظور پرورش افراد وظیفه - محور و سیاست - مدار باشد. ولف^۴ (۱۹۹۹) معتقد است که مربیان درصدد تحقق بخشیدن به مجموعه‌ای از اهداف گوناگون از طریق تربیت شهروندی هستند. شورای ملی مطالعات اجتماعی

1. Homana
2. Giroux
3. Malin
4. Wolf

آمریکا^۱ (۲۰۲۵) در برنامه راهبردی سالهای ۲۰۲۲ تا ۲۰۲۵ بیان کرده است که همه شهروندان در یک دموکراسی مشارکتی باید دانش محتوایی، مهارت‌های فکری و ارزشهای مدنی را که آموزش مستحکم در مطالعات اجتماعی می‌تواند ایجاد کند، کسب کنند.

■ مبانی نظری

تربیت بر اساس قواعد و قوانین و رفتارها و اصول و مفاهیم خاصی، در تعاملات و نگرشهای رویارویی انسان با مسائل جامعه تحت تعامل، آدابی را بازتولید می‌کند که تربیت شهروندی قلمداد می‌شود. شهروندی، «وظایف و مسئولیتها» را در بین افراد جامعه توزیع می‌کند و در «نهایت»، امکان مشارکت افراد در فعل و انفعالات اجتماعی را فراهم می‌سازد (مک‌دونالد^۲، ۱۹۹۹؛ به نقل از اخگر و خلیلی، ۱۳۹۵: ۱۵۴). پرایور^۳ (۱۹۹۹) معتقد است که مفهوم شهروندی تا حد زیادی وابسته به «شرایط کشور خاص و جامعه ویژه» است و هر فرهنگ نیز نیازمند شهروند ویژه خود است. برای مثال در کشورهای انگلستان و ایالات متحده آمریکا، شهروند به کسی گفته می‌شود که با شبکه‌های اجتماعی مانند انجمنها، گروهها، سازمانها و احزاب در ارتباط باشد (فرمینی‌فراهانی، ۱۳۸۹: ۱۱). در این پژوهش تلاش برای پشتیبانی از نتایج مطالعات نظری صورت گرفته و اتصال و قرابت بخشی معنایی به مؤلفه‌های تربیت شهروندی در پژوهشهای انجام شده نظری و وحدت‌گزینی به مفاهیم مرتبط با این حوزه و ارائه یک الگوی مفهومی واحد و واضح در ساختاری نظام‌مند و سازمان‌یافته، مدنظر پژوهشگر بوده است. در این راستا، این پژوهش درصدد پاسخگویی به این پرسش بوده است:

● الگوی تربیت شهروندی اسلامی مبتنی بر مطالعات تجربی به روش فراترکیب چگونه است؟

■ اهمیت و ضرورت پژوهش

این پژوهش با بررسی و استخراج مؤلفه‌های تربیت شهروندی در مطالعات صورت گرفته است. استخراج مؤلفه‌های کلیدی از تربیت شهروندی در قالب یک الگوی مناسب و ارائه آنها به جامعه علمی کشور کمک خواهد کرد تا این الگو در سازمانها، مراکز، نهادها و ارگانهای اجتماعی و سیاسی و آموزشی کشور به کار گرفته و مؤثر واقع شود. بدیهی است که ذی‌نفعان مورد نظر این پژوهش، به شکلی مستقیم، کلیت جامعه آموزشی و پرورشی کشور و برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران مؤثر در تدوین اسناد بالادستی آن خواهند بود. از آنجایی که پژوهشگر از مدرسان آموزشهای خانواده و نیز پیشگیری از آسیبهای اجتماعی است، پس از سالها کسب تجربه و مطالعه در این حوزه، به وجود نوعی خلأ در حیطه حقوق و تکالیف

1. National Council for Social Studies (NCSS)

2. McDonald

3. Prior

تربیت شهروندی پی برده و جای خالی جمع و ترکیب پژوهشهای نظری و تجربی این حوزه را احساس کرده است. از این رو، در این پژوهش در پی پر کردن این خلأ بوده و آن را از طریق ترمیم و اتصال نتایج پژوهشهای دیگر به انجام رسانده است. با آگاهی از نتایج این پژوهش ذی‌نفعان خواهند توانست که بافاسازی و اجرای داده‌های پژوهش، در بازنگریهای آتی اسناد تحولی آموزش و پرورش، نسبت به ارتقای نقاط قوت و مرتفع کردن نقاط ضعف موجود اقدام کنند و فراتر از وضعیت موجود در توسعه سیاستهای مبتنی بر تربیت شهروندی با رویکرد اسلامی اقدامات لازم را به عمل آورند.

■ تربیت شهروندی در منابع اسلامی

دین اسلام به ابعاد مختلف حیات اجتماعی و روابط انسانها توجه فراوان داشته، آموزه‌های متعددی برای بهبود الگوی زندگی در جامعه اسلامی ارائه کرده است مانند حذف برتری نژادی و عشیره‌ای و قبول تقوا به عنوان ملاک برتری در روابط اجتماعی (حجرات: ۱۳)، رعایت عدالت به منزله یکی از آرمانهای جامعه اسلامی (حدید: ۱۳)، اصل کرامت و احترام به حقوق شهروندی (اسرا: ۷۰)، احسان به عنوان الگوی نوع‌دوستی (نحل: ۹۰)، استثمارستیزی و استبدادگریزی به منظور حذف موانع رشد فرهنگ شهروندی (زخرف: ۵۴)، تسامح و تساهل به منظور محترم شمردن آرای دیگران (توبه: ۶۱) (حیدری و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۵). برای این اساس می‌توان عنوان کرد که دین مبین اسلام همواره توجهی ویژه به مباحث مربوط به حقوق و تربیت شهروندی و همچنین ابعاد و مؤلفه‌های آن داشته است.

■ پیشینه پژوهش

باباخانی (۱۴۰۱) آگاهی دانش‌آموزان نسبت به حقوق شهروندی خود و دیگران، ایجاد علاقه نسبت به مشارکت سیاسی- اجتماعی، تقویت روحیه تعاون، افزایش حس مسئولیت‌پذیری، پذیرش تفاوت‌های فرهنگی، داشتن روحیه تساهل و تسامح، توانایی برقراری ارتباط سازنده و مؤثر با دیگران، توانایی تحلیل منطقی و تفکر انتقادی و رعایت و احترام به قانون را تجویز کرده است.

احمدی دستجردی و همکاران (۱۴۰۰) نشان داده‌اند که یونسکو سه موضوع مهم دارد: ۱. آموزش حقوق شهروندی و انسانی به مردم از طریق تفهیم اصول و نهادهای یک حکومت، یک کشور یا یک ملت؛ ۲. یادگیری برای تمرین قضاوت فردی و روحیه انتقادی؛ ۳. به‌دست آوردن احساس مسئولیت فردی و اجتماعی شهروندی و نیل به هدف بزرگ‌تر توسعه پایدار شهروندی. خان‌محمدی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهش «طراحی الگوی فرهنگ شهروندی اسلامی- ایرانی مبتنی بر روش فراترکیب و راهکارهایی برای توسعه آن» در بعد حقوق و وظایف: سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، مدنی، الکترونیکی و قانونی، اخلاقی و دینی و در بعد ارزشی: ارزشهای انسانی و اخلاقی، دینی و اجتماعی را در فرهنگ شهروندی ارائه کرده‌اند. ارونتن و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهش «مبانی ارزش‌شناسی تربیت شهروندی در آموزش و پرورش ایران»، سمت و سوی الهی داشتن تربیت شهروندی را در ارزشهایی مانند ایمان، تقوا، آخرت‌گرایی، احترام به

همنوع، عدالت و توکل به خدا را در تمام شئون فرهنگی، اقتصادی، سیاسی مؤثر می‌دانند. توواروگ^۱ (۲۰۱۷) معتقد به ارزشهای جهانی عدالت، مدارا، شناخت، برابری، تخیل و فرهنگ تفکر انتقادی برای عملکرد تعاونی در درون یک جامعه چندفرهنگی است. واغید و اسمیرز^۲ (۲۰۱۴) استدلال می‌کنند که گفتمانهای اخیر برای پرداختن به برخی از تعصبات و تفکرات نادرست در جهان عرب و اسلام، مانند تداوم مردسالاری، اطاعت غیرانتقادی از دولت (اغلب دیکتاتوری) و میهن‌پرستی کور [لازم اما] ناکافی‌اند و فرهنگ پذیرش و میهمان‌نوازی (یعنی جهان‌وطنی) در مؤسسات آموزشی اسلامی پرورش داده شود. الماماری^۳ (۲۰۰۹) در پژوهشی با عنوان «آموزش شهروندان آینده (چالشهای کلیدی در کشورهای عربی)» پیشنهاد می‌کند که آموزش شهروندی نه تنها در مدارس بلکه در فضای بیرون از مدرسه (شامل درگیر کردن والدین به‌مثابه اعضای اصلی جامعه) نیز باید وجود داشته باشد. همچنین مطالب موجود در مراکز تربیت معلم باید نسبت به آموزش و تربیت شهروندی تغییر کند تا دیدگاه معلمان نیز تغییر یابد. هینا^۴ و همکاران (۲۰۱۱) در پژوهش «بررسی وضعیت آموزش شهروندی: مطالعه موردی از پاکستان» مؤلفه‌های شناسایی حقوق و مسئولیت، معنای شهروندی، توجه به ارزشهای فرهنگی و اجتماعی و تقویت مهارت‌های مهم ذهنی، اجتماعی و سیاسی را مورد توجه قرار داده‌اند.

■ سوالات پژوهش

۱. مطالعات تجربی کیفی مرتبط با هدف پژوهش کدام‌اند؟
۲. براساس پژوهشهای کیفی انجام شده، اصول و مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده تربیت شهروند اسلامی کدام‌اند؟
۳. الگوی نهایی تربیت شهروند اسلامی براساس مطالعات قبلی چگونه است؟

■ روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر نحوه گردآوری داده‌های پژوهش از نوع اسنادی فراترکیب^۵ است. برای دستیابی به هدف پژوهش از روش تحقیق فراترکیب استفاده شده است. فراترکیب همچون روش فراتحلیل در پژوهشهای کمی در تلاش است که به ادغام نتایج پژوهشهای کیفی مرتبط با یک هدف بپردازد. در این پژوهش از روش سندلوسکی و باروسو^۶ (۲۰۰۷) استفاده شده که شامل هفت مرحله است: ۱. تنظیم پرسشهای پژوهش، ۲. بررسی نظام‌مند متون، ۳. جست‌وجو و انتخاب

1. Twarog
2. Waghid & Smeyers
3. Almaamari
4. Hina
5. Meta-synthesis
6. Sandelowski & Barroso

مقاله‌های مناسب، ۴. استخراج اطلاعات منابع، ۵. تجزیه و تحلیل و ترکیب یافته‌های کیفی، ۶. کنترل کیفیت کدهای استخراجی و ۷. ارائه یافته‌ها.

در تحقیق حاضر جامعه آماری شامل پژوهشهای پیشین کیفی بودند که مقالات، طرحها و پایان‌نامه‌ها در زمینه تربیت شهروندی اسلامی انجام شده بودند. برای نمونه‌گیری، مرتبط‌ترین مطالعات با استفاده از رویکردی هدفمند انتخاب شدند که با بررسیهای انجام گرفته در این زمینه، نهایتاً ۴۲ پژوهش انتخاب شدند که در آنها درباره تربیت شهروندی بحث شده بود. برای تحلیل داده‌ها از رویکرد تحلیل محتوای کیفی به روش کدگذاری کیفی استفاده شد. پایایی کدهای استخراج شده از یافته‌های مطالعات بادر یافت دیدگاه و تأیید شماری از خبرگان فلسفه تعلیم و تربیت با استفاده از شاخص کاپا بررسی شده است.

■ یافته‌های پژوهش

این نگرش از راه تحلیل و ترکیب پژوهشهای کیفی گوناگون به دست می‌آید و به کشف موضوعات و استعاره‌های جدید و اساسی منجر می‌شود.

◎ تنظیم سؤالهای پژوهش

نخستین گام در فراترکیب تنظیم پرسشهای پژوهش است و نخستین سؤال برای شروع فراترکیب عبارت «چه چیزی؟» است. سؤالات پژوهش و پارامترهای تحقیق شامل «چه چیز^۱»، «چه جامعه‌ای^۲»، «چه زمانی^۳» و «چگونگی روش^۴» است.

جامعه آماری پژوهش را همه اسناد علمی، گزارشهای پژوهشی، پایگاههای داده و نشریه‌های داخلی مرتبط با تربیت شهروندی از منظر منابع اسلامی طی سالهای اخیر و در بازه زمانی سالهای ۱۳۷۹ تا ۱۴۰۱ تشکیل می‌دادند که در مجموع مشتمل بر ۱۱۶ پژوهش بوده است. کلید واژگان استفاده شده برای جست‌وجوی پیشینه نظری شامل تربیت شهروندی، تربیت اسلامی، شهروندی اسلامی، اسلامی و تربیت شهروندی اسلامی بوده است.

◎ جست‌وجو و انتخاب مقالات مرتبط

برای انتخاب مقاله‌های مناسب براساس الگوریتم مشاهده شده در شکل نمادین ۱، می‌بایست پارامترهایی مانند عنوان، چکیده، محتوا، دسترسی و کیفیت روش پژوهش را در نظر گرفت و پژوهشهایی را که با سؤالات و اهداف پژوهش سنخیتی نداشتند حذف کرد.

1. What
2. Who
3. When
4. How

تعداد مقالات یافت شده (عنوان): ۱۱۶

تعداد مقالات رد شده (عنوان): ۳۲

تعداد مقالات بررسی شده (چکیده): ۸۴

تعداد مقالات رد شده (چکیده): ۲۱

تعداد مقالات بررسی شده (محتوا): ۶۳

تعداد مقالات رد شده (محتوا): ۲۱

کل مقالات منتخب: ۴۲

شکل ۱. مشخصات پژوهشهای شناسایی شده

● استخراج اطلاعات از مقالات

اطلاعات مقاله‌ها براساس مرجع مربوط به هر مقاله شامل نام و نام خانوادگی نویسنده، سال انتشار مقاله و اجزای هماهنگی بیان شده در هر مقاله طبقه‌بندی شده است. کدهایی که با واژه‌های کلیدی مرتبط بوده‌اند انتخاب و براساس آنها مفاهیم و مقوله‌ها شکل گرفتند.

سؤال اول: مطالعات تجربی کیفی مرتبط با هدف پژوهش کدام‌اند؟

جدول ۱. کدهای استخراج شده مطالعات تجربی مورد تأیید برای پژوهش

شاخصها (کدها)	منبع
مهارت حل مسئله و تصمیم‌گیری، بر خورد منطقی و سنجیده در حل مشکلات، پرهیز از خودمحوری، مشارکت‌پذیری، توجه به خرد جمعی، برقراری ارتباط مؤثر با دیگران	برگرفته از: باباخانی (۱۴۰۱)، باباخانی و صالحی (۱۳۹۹)، کرمی و همکاران (۱۴۰۰)، شرفی و طاهرپور (۱۳۸۷)، حیدری و همکاران (۱۳۹۲)، شریفیان (۱۳۸۹)، جهان و همکاران (۱۳۹۷)، رضازاده طاهری و یزدخواستی (۱۳۹۵)، دلق‌پوش (۱۳۹۴)، شاه‌طلبی و همکاران (۱۳۸۹)، سالار (۱۳۹۱)، قیسی‌زاده (۱۳۹۶)، عزیزی و همکاران (۱۳۹۳)، پورسلیم و همکاران (۱۳۹۶)، صفایی‌مقدم و همکاران (۱۳۸۷)، آقازاده (۱۳۸۵)، حاجی‌علی‌زاده و قاسم‌زاده (۱۳۹۹)، ارونتن و همکاران (۱۳۹۹)، کمالپور خوب و همکاران (۱۳۹۹)، پورطهماسبی و تاجور (۱۳۹۰)، فتحی‌واجارگاه (۱۳۸۱)
تکثرپذیری، دیگرپذیری، درک افکار متفاوت، درک نگرشهای مختلف، نفی تعصبات قومی، مذهبی و زبانی، توجه به ارزشهای فرهنگی و میراث فرهنگی، وحدت‌طلبی	برگرفته از: شاه‌طلبی و همکاران (۱۳۸۹)، عزیزی و همکاران (۱۳۹۳)، پرور و همکاران (۱۳۹۵)، پورسلیم و همکاران (۱۳۹۶)، پورعزت و همکاران (۱۳۹۷)، صفایی‌مقدم و همکاران (۱۳۸۷)، آقازاده (۱۳۸۵)، غیاثوند (۱۳۹۴)، هاشمی (۱۳۸۹)، قاسم‌پورخوشروودی و صفار حیدری (۱۳۹۴)، جهان و همکاران (۱۳۹۷)، شریفیان (۱۳۸۹)، کرمی و همکاران (۱۴۰۰)، احمدی دستجردی و همکاران (۱۴۰۰)، کیشانی‌فراهانی و همکاران (۱۳۹۲)، ارونتن و همکاران (۱۳۹۹)، کمالپورخوب و همکاران (۱۳۹۹)، باباخانی و صالحی (۱۳۹۹)، تونگا ^۱ (۲۰۲۰)، صالحی و همکاران (۱۳۹۸)، محمدی و همکاران (۱۳۹۶)، پورطهماسبی و تاجور (۱۳۹۰)، حیدری و همکاران (۱۳۹۲)، روزبه و همکاران (۱۳۹۹)، خضری‌اقدم و همکاران (۱۳۹۴)، فتحی‌واجارگاه (۱۳۸۱)

1. Tonga

شاخصها (کدها)	منبع
کسب سواد سیاسی، کسب دانش درباره دولت و جامعه، مشارکت سیاسی، کنشهای اجتماعی و سیاسی و مهارتهای مواجهه با چالشهای جهانی، امنیت طلبی	برگرفته از: سبحانی نژاد و همکاران (۱۳۹۲)، شریفیان (۱۳۸۹)، جهان و همکاران (۱۳۹۷)، باقری (۱۳۷۹)، باباخانی (۱۴۰۱)، باباخانی و صالحی (۱۳۹۹)، کرمی و همکاران (۱۴۰۰)، مصطفی و همکاران (۱۴۰۱)، حاجی علی زاده و قاسم زاده (۱۳۹۹)، حسینی و همکاران (۱۴۰۰)، کمالپور خوب و همکاران (۱۳۹۹)، صحرانشین و همکاران (۱۳۹۹)، صالحی و همکاران (۱۳۹۸)، خان محمدی هزاوه و همکاران (۱۳۹۹)، پورطهماسبی و تاجور (۱۳۹۰)، شرفی و طاهرپور (۱۳۸۷)، حیدری و همکاران (۱۳۹۲)، روزبه و همکاران (۱۳۹۹)، چناری و کاظمی زاده (۱۳۹۴)، دلق پوش (۱۳۹۴)، شاه طلبی و همکاران (۱۳۸۹)، قیصی زاده (۱۳۹۶)، عزیزی و همکاران (۱۳۹۳)، پورسلیم و همکاران (۱۳۹۸)، آقازاده (۱۳۸۵)، قاسم پورخوشرودی و صفارحیدری (۱۳۹۴)، فتحی واجارگاه (۱۳۸۱)، هینا و همکاران (۲۰۱۱)، حبیبی و صدقی کافی (۱۳۹۷)
احترام به اندیشه و عقاید دیگران، کثرت پذیری، تسامح و مدارا با آرا و عقاید مختلف، دفاع از شایسته سالاری، استقلال شخصیتی، پرهیز از وابستگی، استقلال در پذیرش باورها	برگرفته از: رضازاده طاهری و یزدخواستی (۱۳۹۵)، ابراهیمی و سمیعی (۱۳۹۸)، چناری و کاظمی زاده (۱۳۹۴)، خضری اقدم و همکاران (۱۳۹۴)، پورعزت و همکاران (۱۳۹۷)، صفایی مقدم و همکاران (۱۳۸۷)، هاشمی (۱۳۸۹)، قاسم پورخوشرودی و صفارحیدری (۱۳۹۴)، سبحانی نژاد و همکاران (۱۳۹۲)، شریفیان (۱۳۸۹)، جهان و همکاران (۱۳۹۷)، باباخانی (۱۴۰۱)، کرمی و همکاران (۱۴۰۰)، مصطفی و همکاران (۱۴۰۱)، احمدی دستجردی و همکاران (۱۴۰۰)، تونگا (۲۰۲۰)، خان محمدی هزاوه و همکاران (۱۳۹۹)، محمدی و همکاران (۱۳۹۶)، پورطهماسبی و تاجور (۱۳۹۰)، شرفی و طاهرپور (۱۳۸۷)، حیدری و همکاران (۱۳۹۲)، شاه طلبی و همکاران (۱۳۸۹)، شریفیان (۱۳۸۹)، روزبه و همکاران (۱۳۹۹)، خزائی و مرادخانی (۱۳۹۴)، کیشانی فراهانی و همکاران (۱۳۹۲)
حقیقت جویی، شناخت حقوق دیگران، دفاع از حقوق خود، دفاع از مظلوم، مبارزه با ظالم	برگرفته از: باباخانی (۱۴۰۱)، ابراهیمی و سمیعی (۱۳۹۸)، ملاسلمانی و همکاران (۱۳۸۹)، شاه طلبی و همکاران (۱۳۸۹)، سالار (۱۳۹۱)، قیصی زاده (۱۳۹۶)، عزیزی و همکاران (۱۳۹۳)، پروار و همکاران (۱۳۹۵)، دولتی (۱۳۹۶)، پورعزت و همکاران (۱۳۹۷)، صفایی مقدم و همکاران (۱۳۸۷)، قاسم پورخوشرودی و صفارحیدری (۱۳۹۴)، شریفیان (۱۳۸۹)، کرمی و همکاران (۱۴۰۰)، مصطفی و همکاران (۱۴۰۱)، احمدی دستجردی و همکاران (۱۴۰۰)، ولپ (۲۰۰۷)، حسینی و همکاران (۱۴۰۱)، تونگا (۲۰۲۰)، صحرانشین و همکاران (۱۳۹۹)، صالحی و همکاران (۱۳۹۸)، محمدی و همکاران (۱۳۹۶)، فاتحی و همکاران (۱۳۹۸)، حیدری و همکاران (۱۳۹۲)، سو و همکاران (۲۰۱۳)، حبیبی و صدقی کافی (۱۳۹۷)
میانروی، عدل پروری، دوری از اسراف، برابری و مساوات، تعادل	برگرفته از: خزائی و مرادخانی (۱۳۹۴)، مصطفی و همکاران (۱۴۰۱)، ارونتن و همکاران (۱۳۹۹)، تونگا (۲۰۲۰)، صالحی و همکاران (۱۳۹۸)، خان محمدی هزاوه و همکاران (۱۳۹۹)، فاتحی و همکاران (۱۳۹۸)، شریفیان (۱۳۸۹)، جهان و همکاران (۱۳۹۷)، ملاسلمانی و همکاران (۱۳۸۹)، دولتی (۱۳۹۶)، پورسلیم و همکاران (۱۳۹۸)، کرمی و همکاران (۱۴۰۰)، کرمی و همکاران (۱۴۰۱)، پورعزت و همکاران (۱۳۹۷)، قاسم پورخوشرودی و صفارحیدری (۱۳۹۴)، سبحانی نژاد و همکاران (۱۳۹۲)، فتحی واجارگاه (۱۳۸۱)، فرمهبینی فراهانی (۱۳۸۹)، کیشانی فراهانی و همکاران (۱۳۹۲)، سو (۲۰۱۳)، حبیبی و صدقی کافی (۱۳۹۷)

جدول ۱. (ادامه)

شاخصها (کدها)	منبع
احسان، بخشش، توجه به محرومان، ایثار و از خودگذشتگی، همدلی، کمک به دیگران، خیرخواهی، همیاری و همکاری	برگرفته از: تونگا (۲۰۲۰)، کرمی و همکاران (۱۴۰۰)، کرمی و همکاران (۱۴۰۱)، مصطفی و همکاران (۱۴۰۱)، ولپ (۲۰۰۷)، خان‌محمدی‌هزاوه و همکاران (۱۳۹۹)، فاتحی و همکاران (۱۳۹۸)، کیشانی‌فراهانی و همکاران (۱۳۹۲)، حیدری و همکاران (۱۳۹۲)، جهان و همکاران (۱۳۹۷)، خزائی و مرادخانی (۱۳۹۴)، ابراهیمی و سمیعی (۱۳۹۸)، ملاسلمانی و همکاران (۱۳۸۹)، شاه‌طلبی و همکاران (۱۳۸۹)، سالار (۱۳۹۱)، پروار و همکاران (۱۳۹۵)، قاسم‌پورخوش‌رودی و صفار حیدری (۱۳۹۴)، فرمهبینی‌فراهانی (۱۳۸۹)
آگاهی به ارزشهای خود و دیگران، احترام به پدر و مادر، محبت و دوستی، احترام به همسایه، نوع‌دوستی	برگرفته از: صالحی و همکاران (۱۳۹۸)، مصطفی و همکاران (۱۴۰۱)، ولپ (۲۰۰۷)، خان‌محمدی‌هزاوه و همکاران (۱۳۹۹)، فاتحی و همکاران (۱۳۹۸)، کیشانی‌فراهانی و همکاران (۱۳۹۲)، پورطهماسبی و تاجور (۱۳۹۰)، شرفی و طاهرپور (۱۳۸۷)، حیدری و همکاران (۱۳۹۲)، شریفیان (۱۳۸۹)، خزائی و مرادخانی (۱۳۹۴)، ابراهیمی و سمیعی (۱۳۹۸)، ملاسلمانی و همکاران (۱۳۸۹)، سالار (۱۳۹۱)، پروار و همکاران (۱۳۹۵)، پورعزت و همکاران (۱۳۹۷)، غیاثوند (۱۳۹۴)، هاشمی (۱۳۸۹)، قاسم‌پورخوش‌رودی و صفار حیدری (۱۳۹۴)، سبحانی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۲)
امانتداری، رازداری، حسن ظن، عیب‌پوشی	برگرفته از: خزائی و مرادخانی (۱۳۹۴)، مصطفی و همکاران (۱۴۰۱)، حسینی و همکاران (۱۴۰۱)، خان‌محمدی‌هزاوه و همکاران (۱۳۹۹)، حیدری و همکاران (۱۳۹۲)، جهان و همکاران (۱۳۹۷)، ملاسلمانی و همکاران (۱۳۸۹)، عزیزی و همکاران (۱۳۹۳)، پورعزت و همکاران (۱۳۹۷)، یزدانی و همکاران (۱۳۹۷)
منطق‌گرایی، ادب، انصاف، شجاعت، خوشرویی، صبر، عزت و شکوه، صلح‌جویی، بردباری، مدارا، تحمل، سعه‌صدر	برگرفته از: پورعزت و همکاران (۱۳۹۷)، باباخانی (۱۴۰۱)، کرمی و همکاران (۱۴۰۰)، کرمی و همکاران (۱۴۰۱)، مصطفی و همکاران (۱۴۰۱)، صحرانشین و همکاران (۱۳۹۹)، صالحی و همکاران (۱۳۹۸)، فاتحی و همکاران (۱۳۹۸)، پورطهماسبی و تاجور (۱۳۹۰)، حیدری و همکاران (۱۳۹۲)، جهان و همکاران (۱۳۹۷)، چناری و کاظمی‌زاده (۱۳۹۴)، دلچ‌پوش (۱۳۹۴)، شاه‌طلبی و همکاران (۱۳۸۹)، سالار (۱۳۹۱)، پروار و همکاران (۱۳۹۵)، صفایی‌مقدم و همکاران (۱۳۸۷)، یزدانی و همکاران (۱۳۹۷)، فتحی‌واجارگاه (۱۳۸۱)، حبیبی و صمدی‌کافی (۱۳۹۷)
صداقت و راستگویی، دوری از تظاهر، یک‌رویی	برگرفته از: فاتحی و همکاران (۱۳۹۸)، کرمی و همکاران (۱۴۰۰)، مصطفی و همکاران (۱۴۰۱)، حسینی و همکاران (۱۴۰۱)، صحرانشین و همکاران (۱۳۹۹)، خان‌محمدی‌هزاوه و همکاران (۱۳۹۹)، حیدری و همکاران (۱۳۹۲)، جهان و همکاران (۱۳۹۷)، سبحانی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۲)، حبیبی و صمدی‌کافی (۱۳۹۷)
کوشایی و تلاشگری، مبارزه با رشوه و رانت، امنیت و رفاه، کسب و کار و درآمد حلال، مبارزه با کم‌فروشی و گرانفروشی، رعایت شرایط معامله، پرداخت مالیات، مولد بودن، استقلال مالی و اقتصادی	برگرفته از: باباخانی و صالحی (۱۳۹۹)، کرمی و همکاران (۱۴۰۰)، مصطفی و همکاران (۱۴۰۱)، حسینی و همکاران (۱۴۰۱)، صالحی و همکاران (۱۳۹۸)، فاتحی و همکاران (۱۳۹۸)، پورطهماسبی و تاجور (۱۳۹۰)، سبحانی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۲)

جدول ۱. (ادامه)

شاخصها (کدها)	منبع
احساس مسئولیت فردی و اجتماعی، مسئولیت پذیری، وقت شناسی، تعهد نسبت به شغل و کار	برگرفته از: باباخانی (۱۴۰۱)، کرمی و همکاران (۱۴۰۱)، ولپ (۲۰۰۷)، صحرانشین و همکاران (۱۳۹۹)، صالحی و همکاران (۱۳۹۸)، خان محمدی هزاوه و همکاران (۱۳۹۹)، محمدی و همکاران (۱۳۹۶)، شرفی و طاهرپور (۱۳۸۷)، حیدری و همکاران (۱۳۹۲)، سالار (۱۳۹۱)، قیصی زاده (۱۳۹۶)، پروار و همکاران (۱۳۹۵)، دولتی (۱۳۹۶)، پورعزت و همکاران (۱۳۹۷)، آقازاده (۱۳۸۵)، غیاثوند (۱۳۹۴)، هاشمی (۱۳۸۹)، قاسم پورخوشروودی و صفارحیدری (۱۳۹۴)، فتحی و اجارگاه (۱۳۸۱)، سبحانی نژاد و همکاران (۱۳۹۲)، جهان و همکاران (۱۳۹۷)، هینا و همکاران (۲۰۱۱)
امر به معروف و نهی از منکر، قدردانی و نعمت پروری، تقوا، اعتقاد به معاد	برگرفته از: ملاسلمانی و همکاران (۱۳۸۹)، کرمی و همکاران (۱۴۰۰)، مصطفی و همکاران (۱۴۰۱)، ارونتن و همکاران (۱۳۹۹)، کمالپورخوب و همکاران (۱۳۹۹)، محمدی و همکاران (۱۳۹۶)، فاتحی و همکاران (۱۳۹۸)، ابراهیمی و سمیعی (۱۳۹۸)، آقازاده (۱۳۸۵)، هاشمی (۱۳۸۹)، قاسم پورخوشروودی و صفارحیدری (۱۳۹۴)، سبحانی نژاد و همکاران (۱۳۹۲)، جهان و همکاران (۱۳۹۷)، تن (۲۰۰۹)، کیشانی فراهانی و همکاران (۱۳۹۲)، افتخار احمد (۲۰۰۴)
یکتاپرستی، ایمان اسلامی، مبنا قرار دادن اوامر الهی، بر تری فرمان خدا، توکل به خدا	برگرفته از: ارونتن و همکاران (۱۳۹۹)، کمالپورخوب و همکاران (۱۳۹۹)، صالحی و همکاران (۱۳۹۸)، خان محمدی هزاوه و همکاران (۱۳۹۹)، محمدی و همکاران (۱۳۹۶)، فاتحی و همکاران (۱۳۹۸)، ملاسلمانی و همکاران (۱۳۸۹)، سالار (۱۳۹۱)، دولتی (۱۳۹۶)، پورعزت و همکاران (۱۳۹۷)، سبحانی نژاد و همکاران (۱۳۹۲)، تن (۲۰۰۹)، کیشانی فراهانی و همکاران (۱۳۹۲)، افتخار احمد (۲۰۰۴)، حبیبی و صدیقی کافی (۱۳۹۷)
توانایی تشکیل و حفظ خانواده، خودکنترلی و خویشنداری، خودشناسی، افزایش توانایی مهارتهای تفکر، آموزش مهارت تفکر انتقادی، اعتماد به نفس، هدفمندی، دارای قدرت برنامه ریزی، نظم و آراستگی، شکل دهی به رشد روانی	برگرفته از: قیصی زاده (۱۳۹۶)، پروار و همکاران (۱۳۹۵)، باباخانی (۱۴۰۱)، کرمی و همکاران (۱۴۰۰)، کرمی و همکاران (۱۴۰۱)، مصطفی و همکاران (۱۴۰۱)، احمدی دستجردی و همکاران (۱۴۰۰)، کمالپورخوب و همکاران (۱۳۹۹)، باباخانی و صالحی (۱۳۹۹)، صالحی و همکاران (۱۳۹۸)، خان محمدی هزاوه و همکاران (۱۳۹۹)، فاتحی و همکاران (۱۳۹۸)، پورطهماسبی و تاجور (۱۳۹۰)، شرفی و طاهرپور (۱۳۸۷)، حیدری و همکاران (۱۳۹۲)، پورعزت و همکاران (۱۳۹۷)، شریفیان (۱۳۸۹)، جهان و همکاران (۱۳۹۷)، روزبه و همکاران (۱۳۹۹)، ملاسلمانی و همکاران (۱۳۸۹)، شاه طلبی و همکاران (۱۳۸۹)، سالار (۱۳۹۱)، پورسلیم و همکاران (۱۳۹۶)، صفایی مقدم و همکاران (۱۳۸۷)، آقازاده (۱۳۸۵)، فتحی و اجارگاه (۱۳۸۱)، یزدانی و همکاران (۱۳۹۷)، هاشمی (۱۳۸۹)، قاسم پورخوشروودی و صفارحیدری (۱۳۹۴)، سبحانی نژاد و همکاران (۱۳۹۲)، کیشانی فراهانی و همکاران (۱۳۹۲)، سو (۲۰۱۳)، حبیبی و صدیقی کافی (۱۳۹۷)

جدول ۱. (ادامه)

منبع	شاخصها (کدها)
برگرفته از: جهان و همکاران (۱۳۹۷)، روزبه و همکاران (۱۳۹۹)، شاه‌طلبی و همکاران (۱۳۸۹)، سالار (۱۳۹۱)، پورسلیم و همکاران (۱۳۹۸)، مصطفی و همکاران (۱۴۰۱)، حاجی‌علی‌زاده و قاسم‌زاده (۱۳۹۹)، کمالپورخوب و همکاران (۱۳۹۹)، باباخانی و صالحی (۱۳۹۹)، خان‌محمدی‌هزاوه و همکاران (۱۳۹۹)، آقازاده (۱۳۸۵)، یزدانی و همکاران (۱۳۹۷)، غیاثوند (۱۳۹۴)، شریفیان (۱۳۸۹)، فتحی‌واجارگاه (۱۳۸۱)	توجه به مقتضیات بهداشت شهری، توجه به بهداشت، نظافت و آراستگی جسمانی، توجه به سلامت و زیست شهری، توجه و حفظ محیط زیست
برگرفته از: روزبه و همکاران (۱۳۹۹)، ابراهیمی و سمیعی (۱۳۹۸)، کرمی و همکاران (۱۴۰۱)، مصطفی و همکاران (۱۴۰۱)، شریفیان (۱۳۸۹)، جهان و همکاران (۱۳۹۷)، عزیزی و همکاران (۱۳۹۳)، آقازاده (۱۳۸۵)، غیاثوند (۱۳۹۴)، قاسم‌پورخوشرودی و صفارحیدری (۱۳۹۴)، شریفیان (۱۳۸۹)، کیشانی‌فراهانی و همکاران (۱۳۹۲)، حبیبی و صدیقی‌کافی (۱۳۹۷)	دانایی-محوری، کسب مهارت‌های علمی و فنون روزآمد، توسعه علمی و ترویج دانش، آینده‌نگری، القای توانایی‌های خود به دیگران، مواجهه با مسئله و حل مسئله، پژوهش - پروری

تجزیه و تحلیل و تلفیق یافته‌های کیفی

به‌منظور تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از یافته‌های مطالعات صورت گرفته از کدگذاری استفاده شده است. تحلیل داده‌ها به‌طور مستمر و پیوسته همزمان با فرایند استخراج اطلاعات از طریق دسته‌بندی، طبقه‌بندی، کدگذاری و تفسیر سنج صورت گرفته است. در این مرحله، مقوله و موارد شاخصهای احصاشده، پس از بالا بردن درجه انتزاعیات و با ترکیب آیتمها، مقوله‌های سطح اول ایجاد و به مثابه یک مفهوم اولیه یا «مؤلفه» در نظر گرفته شده است. در ادامه این فرایند، پژوهشگر به‌منظور پالایش و سازماندهی مفاهیم موجود و برای کشف ارتباط میان مفاهیم اولیه سطح اول، اقدام به ادغام مؤلفه‌ها به مقولاتی در سطح دوم کرده و با عنوان مفاهیم ثانویه در قالب اصول خاصی به‌صورت شبکه‌ای مرتبط به هم عرضه کرده است.

شاخص کاپا یک آزمون آماری برای ارزیابی میزان صحت طبقه‌بندی است و در واقع مقایسه‌ای میان حالت تصادفی و حالت نظارت‌شده به‌دست می‌دهد و مقدار آن ۱- تا ۱+ است. هرچه میزان ضریب نزدیک‌تر به یک (۱+) باشد، نشان‌دهنده اعتبار کار است و مؤلفه یا اصل به شکل تصادفی طبقه‌بندی نشده است. اگر ضریب عدد صفر (۰) را نشان دهد یعنی شاخص مورد نظر همسو با اصل یا مؤلفه مورد نظر ما نیست و عدد ۱- نشان‌دهنده تصادفی بودن طبقه‌بندی است. سیاهه واری به‌منظور نظرخواهی از اساتید درباره «مناسب بودن»، «نامناسب بودن» و «مناسب به شرط اصلاح» ارائه شد. متخصصان براساس بازبینی این سیاهه نظرات کارشناسانه و تخصصی خود را درباره مناسب بودن (روایی) مؤلفه‌ها و ترکیب‌بندی ابعاد بیان کرده‌اند.

سؤال دوم: براساس پژوهشهای کیفی انجام شده، اصول و مؤلفه‌های تشکیل دهنده تربیت شهروند اسلامی کدام‌اند؟

جدول ۲. مقوله‌بندی تمهای حاصل از کدگذاری مفاهیم در روش فراترکیب

اصول	مؤلفه‌ها	شاخصها (کدها)
اصل تربیت اجتماع‌مدارانه	شور و مشورت و دیالوگ	پرهیز از خودمحوری، مشارکت‌پذیری، توجه به خرد جمعی، برقراری ارتباط مؤثر با دیگران، برخورد منطقی و سنجیده به‌منظور حل مشکلات
	داشتن روحیهٔ مدنی و همبستگی اجتماعی	تکثرپذیری، درک افکار و نگرشهای مختلف، نفی تعصبات قومی، مذهبی و زبانی، توجه به ارزشها و میراث فرهنگی، وحدت‌طلبی
	قانون‌مداری و دانش سیاسی	کسب سواد سیاسی، کسب دانش دربارهٔ دولت و جامعه، مشارکت سیاسی، کنشهای اجتماعی و سیاسی و مهارتهای مواجهه با چالشهای جهانی، امنیت‌طلبی
اصل تربیت آزادیخواهانه	آزادی اندیشه و بیان	احترام به اندیشه و عقاید، کثرت‌پذیری، تسامح و مدارا با آرا و عقاید مختلف، دفاع از شایسته‌سالاری، استقلال شخصیتی، استقلال در پذیرش باورها
اصل تربیت عدالت‌طلبانه	حق‌گرایی	حقیقت‌جویی، شناخت حقوق، دفاع از حقوق خود، دفاع از مظلوم، مبارزه با ظالم
	عدالت - محوری	میان‌رویی، عدالت‌پروری، دوری از اسراف، برابری و مساوات، تعادل
اصل تربیت شرافتمندانه	نوع‌دوستی	احسان، بخشش، توجه به محرومان، ایثار و ازخودگذشتگی، همدلی، کمک به دیگران، خیرخواهی، همیاری و همکاری
	حرمت و احترام	آگاهی به ارزشهای خود و دیگران، احترام به پدر و مادر، محبت و دوستی، احترام به همسایه، نوع‌دوستی
	رازداری	امانتداری، رازداری، حسن‌ظن، عیب‌پوشی
اصل تربیت اعتدال‌گرایانه	رفتار سنجیده	منطق‌گرایی، ادب، انصاف، شجاعت، خوشرویی، صبر، عزت و شکوه، صلح‌جویی، بردباری، سعه‌صدر
	بی‌ریایی	صداقت و راستگویی، دوری از تظاهر، یک‌رویی
	کسب حلال	کوشایی و تلاشگری، مبارزه با رشوه و رانت، امنیت و رفاه، کسب و کار و درآمد حلال، رعایت شرایط معامله، پرداخت مالیات، مولد بودن، استقلال مالی و اقتصادی
اصل تربیت وظیفه‌مدارانه	مسئولیت، تکلیف، وظیفه‌گرایی	مسئولیت‌پذیری، وقت‌شناسی، تعهد نسبت به شغل و کار

جدول ۲. (ادامه)

اصول	مؤلفه‌ها	شاخصها (کدها)
اصل تربیت توحیدگرایانه	عبودیت خدا	امر به معروف و نهی از منکر، قدرانی و نعمت‌پروری، تقوا، اعتقاد به معاد
	وحدانیت خدا	یکتاپرستی، ایمان اسلامی، مبنا قرار دادن اوامر الهی، برتری فرمان خدا
اصل تربیت فکورانه	کسب مهارت‌های زندگی خردورزانه	توانایی تشکیل و حفظ خانواده، خویشتنداری، خودشناسی، افزایش توانایی مهارت‌های تفکر، مهارت حل مسئله و تصمیم‌گیری، آموزش مهارت تفکر انتقادی، اعتماد به نفس، هدفمندی، دارای قدرت برنامه‌ریزی، نظم و آراستگی، شکل‌دهی به رشد روانی
اصل تربیت درمان‌گرایانه	توجه به بهداشت زیست‌بوم	توجه به مقتضیات بهداشت شهری، توجه به بهداشت، نظافت و آراستگی جسمانی، توجه به سلامت و زیست شهری، توجه و حفظ محیط‌زیست
اصل تربیت ترقی‌مدارانه	توسعه و پیشرفت‌گرایی	دانایی-محوری، کسب و توسعه علمی و ترویج دانش، آینده‌نگری، القای توانایی‌های خود به دیگران

بر اساس تحلیل‌های صورت گرفته و تحلیل محتوای مقالات، ۴۲ مقاله نهایی انتخاب شدند و در مجموع ۱۰ مقوله کلیدی، ۱۸ مؤلفه و ۱۱۸ کد برای مؤلفه‌های تربیت شهروندی براساس یافته‌های حاصل از مطالعات تجربی کیفی پژوهشهای تربیت شهروندی استخراج و برچسب‌گذاری شدند.

کنترل کدهای استخراجی

بر اساس نتایج پژوهش، میزان شاخص کاپا برابر با ۰/۸۶ بوده که بازه عددی بین ۱- تا ۱+ است و براساس نظر گویت^۱ (۲۰۱۴) مقدار کاپای بین ۱ و ۰/۸ عالی و قابل قبول است. براساس نتایج این پژوهش مقدار کاپا نشان‌دهنده مناسب بودن اصول و مؤلفه‌ها براساس نظر متخصصان است.

ارائه یافته‌ها (مدل مفهومی)

شکل شماره ۲ نتایج حاصل از روش فراترکیب را در قالب یک مدل مفهومی نشان می‌دهد. به‌طور کلی، مدل تربیت شهروندی اسلامی ارائه‌شده در این پژوهش از ده اصل تربیتی (اجتماع‌مدارانه، آزادیخواهانه، عدالت‌طلبانه، شرافتمندانه، اعتدال‌گرایانه، وظیفه‌مدارانه، توحیدگرایانه، فکورانه، درمان‌گرایانه، ترقی‌مدارانه)، هجده مؤلفه (شور و مشورت و دیالوگ، داشتن روحیه مدنی و همبستگی اجتماعی، قانون‌مداری و دانش سیاسی، آزادی اندیشه و بیان، حق‌گرایی، عدالت‌محوری، نوع‌دوستی، حرمت و احترام، رازداری، رفتار سنجیده، بی‌ریایی، کسب حلال، مسئولیت، تکلیف و وظیفه‌گرایی، عبودیت خدا، وحدانیت خدا، کسب مهارت‌های زندگی خردورزانه، توجه به بهداشت زیست‌بوم، توسعه و پیشرفت‌گرایی) و یکصد و هجده شاخص عملیاتی تشکیل شده است.

1. Gwet

شکل ۲. نتایج حاصل از روش فرا ترکیب در قالب یک مدل مفهومی

■ بحث و نتیجه‌گیری ■

بر اساس نتایج این پژوهش تربیت شهروند اسلامی مبتنی بر ده اصل اساسی است که عبارت‌اند از:

۱. **اجتماع‌مدارانه:** شهروندی موضوعی است که نخستین بار در علوم اجتماعی عنوان شده اما ضرورت‌های توجه به آن سبب شده است تا شاهد ظهور آن در مقوله‌های دیگر مانند تعلیم و تربیت در حکم یک عرصه بنیادی باشیم. شهروندی مفهومی است که از گذشته‌های دور تا کنون در تحول مدام بوده است. مقصود از تربیت اجتماعی، پرورش جنبه‌هایی از شخصیت آدمی است که مربوط به زندگی او در جامعه است تا از این طریق به بهترین شکل، حقوق، وظایف و مسئولیت‌های خود را نسبت به دیگر هم‌نوعان و همکیشان خود بشناسد و آگاهانه و با عشق برای عمل کردن به آن وظایف و مسئولیت‌ها برخیزد.

۲. **آزادیخواهانه:** آزادی عبارت است از نبود موانع بیرونی و درونی برای انجام اعمال و رفتارهای شایسته و ترک رفتارهای ناشایست که به نوبه خود موجب تقرب می‌شوند (داودی و کارآمد، ۱۴۰۰: ۹۹). در منابع مختلف، متخصصان تأکید زیادی بر آزادی داشته‌اند و آزادی را در تمام جنبه‌های سیاسی، اجتماعی و عقیدتی مورد توجه قرار داده‌اند (مطهری، ۱۳۷۳: ۶۵).

۳. **عدالت‌طلبانه:** تربیت شهروندی با طرح این تقاضا که با همه افراد به طور برابر رفتار شود، می‌تواند ریشه‌های تنش اجتماعی را که نظم اجتماعی را تهدید می‌کند بخشکاند، یعنی اعمال حق و تکلیف با توجه به تواناییهای انسان. مطابق دیدگاه اسلامی، همه انسانها در نظر خداوند یکسان و دارای سرشت و فطرت الهی مشترک‌اند و تنها عامل برتری آنان تقوای الهی است (حجرات: ۱۳). همچنین نزد خدای متعال همه انسانها ارزش یکسانی دارند و در بهره‌مندی از امکانات و نعمات الهی با یکدیگر تفاوتی ندارند و از حق مساوی در مشارکت در امور مدنی و سیاسی برخوردارند (داودی و کارآمد، ۱۴۰۰: ۶۴).

۴. **شرافتمندانه:** بزرگ نگه داشتن حرمت انسانی و حفظ آن از مهم‌ترین بعدهای تربیت شهروندی اسلامی است که در این پژوهش براساس ادغام نتایج پژوهشهای قبلی مورد تأکید قرار گرفته است. در قرآن در سوره‌های حجر: ۲۹، حجرات: ۳۰، طه: ۴۴ و نیز در آیه ۷۰ سوره اسراء آمده است که ما فرزندان آدم را کرامت بخشیدیم و بر دریا و خشکی نشانیدیم و از چیزهای پاکیزه روزی‌اش دادیم و بر بسیاری از مخلوقات خویش برتری دادیم.

۵. **اعتدال‌گرایانه:** نگهداشتن اندازه در کارهاست. میانه‌روی، توازن و گرفتن حد وسط و جلوگیری از افراط و تفریط که همان رسیدن به حقیقت و ترازوی تعادل است در قرآن همچون در سوره بقره، آیه ۱۴۳ مورد تأکید است، بنابراین در مطالعات تجربی تربیت شهروند اسلامی نیز در حکم یک اصل تربیتی شناخته شده است.

۶. **وظیفه‌مدارانه:** موتور محرکه زندگی طبیعی انسانی، تلاشهای انسانی است. امروزه یکی از مشکلات تربیتی شهروندی، فرار از بار تکالیف و مسئولیتهاست که منشأ بسیاری از ناامیدها و دلسردیهای جوامع است. انسان، موجودی رها شده نیست تا همانند حیوانات، همت او پر کردن شکم باشد و خود را در برابر هیچ‌کس پاسخگو نداند، بلکه تفاوت انسان با سایر موجودات، افزون بر عقل و خرد، وظایفی است که آفریننده انسان برای او تعیین کرده است تا با عمل به آنها، سعادت دنیا و آخرت را به‌دست آورد.

۷. **توحیدگرایانه:** محوریت خداوند مرکز کنش و واکنشهای فکری و عملی است که مقدمه‌ای بر معنادار بودن حیات انسانی است و فعالیتهای انسان را از زنجیر تسلسلهای باطل رها کرده او را در مدار هدفمندی، توکل، توسل و حرکت منتهی به ماندگاری و اصالت وجود قرار می‌دهد.

در آیات متعدد قرآنی بر جهان‌بینی توحیدی تأکید شده است از جمله در سوره‌های قصص: ۸۸، بقره: ۱۱۵، شوری: ۱۱، شوری: ۵۳، زمر: ۱۴ و مشخصاً در جهان‌بینی توحیدی جهت و مدار تمام فعالیت‌های انسان بر محوریت خدا قرار دارد و در گرو تقرب به اوست که انسانها را از بیراهه و تنگناهای سقوط باز می‌دارد.

۸. فکورانه: این اصل بیانگر اندیشه‌ورزی انسان است (باقری، ۱۳۹۰: ۲۰۱) و بر اساس منابع اسلامی نیز توجه به عقلانیت به منزله یک اصل تربیتی برای شهروندان باید مورد توجه قرار گیرد. در قرآن کریم تربیت عقلانی انسان در حکم خلیفه خدا در زمین، به منزله یکی از ارکان اصلی تربیتی مورد توجه قرار گرفته است. در قرآن کریم در سوره‌هایی مانند بقره، مائده، انفال و طور نیز به منزلت عقلانی انسان اشاره شده است.

۹. درمان‌گرایانه: در دین اسلام بر بهداشت، سلامت و درمان روان و جسم، توجه به حفظ محیط زیست بوم و آراستگی و پاکیزگی جسم و روان تأکید و بارها بیان شده است که روان خود را از عواطف ناخوشایند درون فردی دور نمایید و از ایجاد تعارضات درونی و میان - فردی نیز به شدت بپرهیزید.

۱۰. ترقی‌مدارانه: دانایی - محوری، رویارویی فرد با مسئله و حل مسائل، نقطه عطف روشهای تربیتی و آموزشی امروز دنیاست و توسعه و پیشرفت و کسب مهارت‌های علمی و فنون روزآمد یک فرد در فحوای تربیت شهروندی بازتاب پیدا می‌کند. در قرآن در آیه ۹ سوره زمر «هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»: «آیا کسانی که معرفت و دانش دارند و کسانی که بی‌بهره از معرفت و دانش‌اند، یکسان هستند؟ فقط خردمندان متذکر می‌شوند» آورده شده است. مدل مفهومی تربیت شهروندی منطبق با معیارهای اسلامی در پژوهش حاضر، ماحصل رشد، پرورش و ارتقای اصول ده‌گانه‌ای است که مشتمل بر مؤلفه‌های عدالت - محوری و حق‌گرایی، آزادی اندیشه و بیان، همبستگی اجتماعی و داشتن روحیه مدنی و توسعه و پیشرفت‌گرایی، عبودیت و وحدانیت خدا، کسب مهارت‌های زندگی خردورزانه، مسئولیت و تکلیف‌گرایی، بی‌ریایی و رفتار سنجیده و کسب حلال و نیز نوع‌دوستی، حرمت و احترام و رازداری در تمام ابعاد وجودی شهروندان است.

▲ پیشنهادهای کاربردی ▲

۱. آموزش و پرورش با برگزاری دوره‌های آموزشی و ضمن خدمت برای معلمان، به‌منظور وحدت و انسجام اجتماعی، آنان را برای اجرا و در نظر گرفتن اصول مدون در این پژوهش آشنا کند.
۲. دانشگاهها در حکم پایه‌های اصلی آموزشی هر کشور دانشجویان را از نظر تربیت شهروندی براساس اصول ده‌گانه پژوهش حاضر آموزش بدهند.

۳. نویسندگان کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان کتابهایی به زبان ساده در زمینه تربیت شهروندی اسلامی برای کودکان تهیه کنند.

۴. دست‌اندرکاران آموزش و پرورش بستر مشارکت جدی بخشهای دولتی و غیردولتی به‌ویژه سازمانهای مردم‌نهاد فعال در زمینه تربیت اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و فردی (همچون سازمان تبلیغات اسلامی، نیروی انتظامی، شهرداری و میراث فرهنگی و گردشگری) را فراهم کنند.

▲ محدودیتهای پژوهش ▲

۱. کم بودن تعداد پژوهشهای مرتبط با موضوع پژوهش حاضر به‌ویژه در منابع خارجی اسلامی.
۲. دشواری دسترسی به دست‌اندرکاران و نیز زمان‌بر بودن بازخوردگیری از صاحب‌نظران.

- قرآن مجید. (۱۳۸۵). ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای. تهران: انتشارات طلوع.
- آقازاده، احمد. (۱۳۸۵). اصول و قواعد حاکم بر فرایند تربیت شهروندی و بررسی سیر تحولات و ویژگیهای این گونه آموزشها در کشور ژاپن. *نواوری‌های آموزشی*، ۱۷، (۵)، ۶۶-۴۵.
- ابراهیمی، طیب و سمیعی، لیلا. (۱۳۹۸). حقوق شهروندی اقلیتهای دینی در قرآن و رساله حقوق امام سجاد (علیه‌السلام). *پویش در آموزش علوم انسانی*، ۵، (۱۴)، ۸۶-۶۸. doi: 20.1001.1.27172260.1398.5.14.5.3
- احمدی دستجردی، مهناز؛ رشادت‌جو، حمیده؛ قورچیان، نادرقلی و محمدداودی، امیرحسین. (۱۴۰۰). شناسایی ابعاد و مولفه‌های تربیت شهروندی دانش‌آموزان ابتدایی: یک پژوهش کیفی. *سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت*، ۵، (۲۱)، ۲۹۹-۲۹۰.
- اخگر، مسعود و خلیلی، معصومه. (۱۳۹۵). مؤلفه‌های تربیت شهروندی از منظر قرآن و سنت. *پژوهش‌های اجتماعی/اسلامی*، ۲۲، (۲)، ۱۸۱-۱۵۱.
- اروتن، محمود؛ دیناروند، حسن و رحمانی، جهانبخش. (۱۳۹۹). مبانی ارزش‌شناسی تربیت شهروندی در آموزش و پرورش ایران. *پژوهشنامه تربیتی*، ۱۵، (۶۲)، ۳۲-۱.
- باباخانی، سجاد. (۱۴۰۱). بررسی رویکردها و اهداف تربیت شهروندی در نظام آموزش و پرورش ایران. *دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی*، ۵، (۴۸)، ۵۳-۴۰.
- باباخانی، سجاد و صالحی، اکبر. (۱۳۹۹). تحلیل جایگاه مفاهیم تربیت شهروندی در برنامه درسی نظام آموزشی ۳-۶-۹ (مورد مطالعه: کتابهای مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی سال تحصیلی ۹۸-۹۷). *جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی*، ۷، (۱۵)، ۱۹۹-۱۷۶. doi: 10.22080/ssi.2020.18164.1721
- باقری، خسرو. (۱۳۷۹). امکان و فرایند تربیت مدنی در ایران. *روانشناسی و علوم تربیتی*، ۳۰، (۱)، ۱۲۰-۱۳۹.
- باقری، خسرو. (۱۳۹۰). نگاهی دوباره به تربیت اسلامی. *جلد اول*، چاپ ۲۶. تهران: انتشارات موسسه فرهنگی مدرسه برهان.
- پرور، حمیدرضا؛ شمشیری، بابک و مزیدی شرف‌آبادی، محمد. (۱۳۹۵). بررسی ظرفیت روشنفکری دینی متأخر ایران در تحقق تربیت شهروندی مدرن. *علوم تربیتی*، ۶، (۲)، ۷۷-۱۰۴. doi: https://doi.org/10.22055/edu.2017.12625
- پورسلیم، عباس؛ عارفی، محبوبه و فتحی‌وآجارگاه، کورش. (۱۳۹۸). کاوش عناصر برنامه درسی تربیت شهروند جهانی در دوره ابتدایی نظام آموزشی ایران: یک مطالعه کیفی. *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، ۱۶، (۳۳)، ۵۴-۳۶.
- پورطهماسبی، سیاوش و تاجور، آذر. (۱۳۹۰). حقوق و تربیت شهروندی در نهج البلاغه. *پژوهش‌نامه علوی*، ۲، (۲)، ۲۳-۱.
- پورعزت، علی‌اصغر؛ نرگسیان، عباس؛ عباس‌پور، عباس و باستانی‌پور، مهرداد. (۱۳۹۷). تدوین مدل شهروندپروری مبتنی بر مختصات حکومت حق‌مدار علوی. *راهبرد اجتماعی فرهنگی*، ۷، (۳)، ۷۰-۴۵. doi: 20.1001.1.22517081.1397.7.3.2.5
- جمالی تازه‌کند، محمد؛ طالب‌زاده نویران، محسن و ابوالقاسمی، محمود. (۱۳۹۲). تحلیل جایگاه مؤلفه‌های تربیت شهروندی در محتوای برنامه درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه. *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، ۱۰، (۱۰)، ۱۹-۱.
- جهان، جواد؛ زنگنه‌تبار، سجاد و پاک‌سرشت، محمد. (۱۳۹۷). ارائه مدل شایستگی تربیت اسلامی دانش‌آموزان، بر اساس ابعاد و مؤلفه‌های تربیت شهروندی از نظر متخصصان. *پژوهش در نظام‌های آموزشی*، ۱۲، (۱۰۶۶-۱۰۴۵).
- چناری، مهین و کاظمی‌زاده، زهرا. (۱۳۹۴). مقایسه مؤلفه‌های تربیت شهروندی از دیدگاه اسلام و برنارد کریک. *دومین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی و سبک زندگی*، دانشگاه تربیت حیدریه.
- حاجی‌علی‌زاده، جواد و قاسم‌زاده، داود. (۱۳۹۹). مطالعه تطبیقی شهر هوشمند با شهر جهانی: مفاهیم و رهیافت‌ها. *فصلنامه شهر تاب‌آور*، ۲، (۲)، ۵۲-۴۳.
- حبیبی، سید محسن و صمدی کافی، نگین. (۱۳۹۷). واکاوی اندیشه‌های سقراط در مورد شهر و شهریت. *صفه*، ۲۸، (۸۳)، ۵۸-۴۱.
- حسینی، سید حمید؛ شهیدی، سهیلا و عبداللهی، فاطمه. (۱۴۰۱). اثربخشی قصه‌گویی فعال بر صداقت و در دانش‌آموزان دختر دبستانی شهر کازرون. *پژوهشهای میان‌رشته‌ای زنان*، ۳، (۴)، ۹۹-۸۷. doi: 20.1001.1.27831205.1402.4.3.4.8

حیدری، محمدحسین؛ نصرتی هشی، کمال و نریمانی، محمد. (۱۳۹۲). اصول تربیت مبتنی بر مبانی ارزشی تربیت شهروندی از منظر اسلام. *مهندسی فرهنگی*، ۸ (۷۶)، ۴۹-۲۴.

خان محمدی‌هزاوه، حمیدرضا؛ زارعی متین، حسن؛ میره‌ای، محمد؛ اخوان علوی، سیدحسین و فرجی، امین. (۱۳۹۹). طراحی الگوی فرهنگ شهروندی اسلامی- ایرانی مبتنی بر روش فراترکیب و راهکارهایی برای توسعه آن. *مدیریت فرهنگ سازمانی*، ۱۸ (۲)، ۳۷۷-۳۵۱. doi: 10.22059/JOMC.2019.207184.1007586

خزائی، احمدرضا و مرادخانی، احمدرضا. (۱۳۹۴). زمینه‌های حقوق شهروندی در قرآن. *پژوهش‌نامه قرآن و حدیث*، ۹ (۱۷)، ۹۶-۶۷. DOR: 20.1001.1.20080417.1394.9.17.4.9

خضری‌اقدام، محمد؛ سجادی، سیدمهدی؛ منوچهری، عباس و صادق‌زاده قمصری، علیرضا. (۱۳۹۴). تبیین اصول تربیت شهروندی مبتنی بر فلسفه هانا آرنست. *فصلنامه تعلیم و تربیت*، ۳۱ (۴)، ۳۰-۹. DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.4.1.6

داووی، محمد و کارآمد، حسین. (۱۴۰۰). *فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی*. نشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و دانشگاه فرهنگیان، چاپ سوم.

دلق‌پوش، فرهاد. (۱۳۹۴). بررسی مفهوم تربیت شهروندی در *نهج‌البلاغه* و *استخراج دلالت‌های تربیتی آن*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد چاپ نشده، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی.

دولتی، محمد. (۱۳۹۶). *سلسله جلسات تفسیر*. پایگاه اطلاع‌رسانی موسسه جهانی سبطين (علیهما سلام).
[HTTPS://WWW.SIBTAYN.COM/FA/INDEX.PHP?OPTION=COM%20%20_CONTENT&VIEW=ARTICLE&ID=73627:FA-QURAN-DR-DOLATI-TAFSIR-SOUREH-ESRA-96-97&CATID=6193&ITEMID=1668](https://www.sibtayn.com/fa/index.php?option=com_content&view=article&id=73627:fa-quran-dr-dolati-tafsir-sourehsra-96-97&catid=6193&Itemid=1668)

رضازاده طاهری، علی‌نقی و یزدخواستی، علی. (۱۳۹۵). دلالت‌های تربیتی از مبانی اسلام در باب تربیت شهروندی. *چهارمین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روانشناسی، آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی ایران*، تهران.

روزبه، فهیمه؛ نادری، عزت‌الله و سیف‌نراقی، مریم. (۱۳۹۹). الگوی مطلوب برنامه درسی «کتاب آئین زندگی» (با تأکید بر مهارت‌های «شهروند جهانی دینی»). *مطالعات قرآنی*، ۱۱ (۴۲)، ۵۱-۳۵.

سالار، صاحب. (۱۳۹۱). بررسی مفهوم و گستره آموزش و تربیت شهروندی در *نهج‌البلاغه*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه مازندران.

سبحانی‌نژاد، مهدی؛ رهنما، اکبر و بهرام، احمدعلی. (۱۳۹۲). بررسی تربیت مدنی از دیدگاه امام علی علیه‌السلام با تأکید بر *نهج‌البلاغه*. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۱ (۱۸)، ۹۱-۶۹.

شاه‌طالبی، بدری؛ قلی‌زاده، آذر و شریفی، سعید. (۱۳۸۹). تدوین مولفه‌های فرهنگ شهروندی در حیطه ارزشها و هنجارها برای دانش‌آموزان دوره راهنمایی تحصیلی. *رهیافتی نو در مدیریت آموزشی*، ۱ (۳)، ۷۴-۵۷.

DOR: 20.1001.1.20086369.1389.1.3.3.6

شرفی، محمدرضا و طاهرپور، محمدشریف. (۱۳۸۷). نقش نهاد آموزشی در تربیت شهروندی. *مهندسی فرهنگی*، ۲ (۱۵ و ۱۶)، ۶۴-۴۹.

شریفیان، حمید. (۱۳۸۹). *بررسی آراء سیاسی فارابی در زمینه جامعه مدنی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور، واحد تهران.

صالحی، اکبر؛ محمدی‌پویا، فرامرز و ترکاشوند، سینا. (۱۳۹۸). ارائه الگویی برای تربیت شهروند تراز جامعه اسلامی براساس *رهیافت‌هایی از رساله الحقوق امام سجاد (ع)*. *تربیت اسلامی*، ۱۴ (۳۰)، ۱۳۱-۱۵۴.

DOI: 10.30471/EDU.2019.5014.1969

صحرانشین، ابراهیم؛ هاشمی، سید احمد؛ قلتاش، عباس و رنجبر، مختار. (۱۳۹۹). تبیین مبانی تربیت سیاسی و اجتماعی در اندیشه‌های دیویی و مطهری به‌منظور تدوین الگوی تربیت شهروندی برای آموزش و پرورش. *فصلنامه پژوهش در نظام‌های آموزشی*، ۱۴، ۲۷۱-۲۹۱.

صفایی‌مقدم، مسعود؛ کاظمی، محمود؛ پاک‌سرشت، محمدجعفر و مرعشی، سیدمنصور. (۱۳۸۷). بررسی اصول اساسی تربیت مدنی (با رویکرد اسلامی). *علوم تربیتی و روان‌شناسی*، ۱۵ (۳)، ۳۰-۳. DOI: 10.22055/EDUS.2008.15744

- عزیزی، سیدمحسن؛ مختاری، منصوره و لیاقتدار، محمدجواد. (۱۳۹۳). ابعاد تربیت شهروندی در کتابهای دوره پیش‌دبستانی از دیدگاه مربیان این دوره. *فصلنامه مطالعات ملی*، ۳ (۱۵)، ۵۴-۳۱. DOR: 20.1001.1.1735059.1393.15.59.2.5
- غیاثوند، احمد. (۱۳۹۴). آموزش شهروندی در مدارس شهر تهران؛ آثار و پیامدها. *برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، ۶ (۲۳)، ۲۳۹-۲۰۷. DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.22054/QJSD.2015.1920](https://doi.org/10.22054/QJSD.2015.1920)
- فاتحی، فواد؛ فیاض، ایران‌دخت؛ بهشتی، سعید و بلندهمتان، کیوان. (۱۳۹۸). تحلیل مبانی تربیت شهروندی از منظر آموزه‌های قرآن کریم. *پژوهش دینی*، (۳۹)، ۲۶۳-۲۳۵.
- فتحی‌واجارگاه، کورش و دیباواجاری، طلعت. (۱۳۸۱). تربیت شهروندی. تهران: نشر فاخر.
- فرم‌هینی‌فراهانی، محسن. (۱۳۸۹). تربیت شهروندی: تاریخچه، رویکردها، اهداف، اصول، ضرورت، ابعاد، گستره، مطالعات تطبیقی، برنامه درسی. تهران: نشر آبیژ.
- قاسم‌پور خوشرو، عرفانه و صفار حیدری، حجت. (۱۳۹۴). مطالعه وضعیت و موانع توجه به مؤلفه‌های تربیت شهروندی اسلامی در دانشگاه (مطالعه موردی دانشگاه مازندران). *فرهنگ در دانشگاه اسلامی*، ۵ (۲)، ۲۷۳-۲۹۴.
- قیصی‌زاده، یونس. (۱۳۹۶). آموزش شهروندی و ضرورت تربیت شهروندی. *مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی*، ۳ (۱ و ۲)، ۹۲-۱۰۷.
- کریمی، ناصر؛ کچوئیان جواد، رضا؛ قدمی، مجید و محبی، علی. (۱۴۰۰). طراحی الگوی تربیت شهروندی برای دانش‌آموزان دوره ابتدایی، برآمده از مؤلفه‌های مکتب اسلام. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۶ (۴)، ۵۲-۳۱. doi: 10.52547/qaiie.6.4.31
- کریمی، ناصر؛ کچوئیان جواد، رضا؛ قدمی، مجید و محبی، علی. (۱۴۰۱). شناسایی مؤلفه‌های فرامنطقه‌ای تربیت شهروندی در مکتب اسلام. *مطالعات آموزشی و آموزشگاهی*، ۱۱ (۱)، ۳۷۷-۴۰۲. dor: 20.1001.1.2423494.1401.11.1.15.7
- کمالپورخوب، ناصر؛ هاشمی، سید ضیاء و نجاتی حسینی، سید محمود. (۱۳۹۹). تحلیل جامعه‌شناختی اولویتهای تربیت شهروند مطلوب در اسناد رسمی و واقعیت اجتماعی مدرسه. *جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، ۶ (۱)، ۱۶۹-۱۷۹. doi: <https://doi.org/10.22034/ijes.2021.242022>
- کیشانی‌فراهانی، عزت‌اله؛ فرم‌هینی‌فراهانی، محسن و رهنما، اکبر. (۱۳۹۲). مؤلفه‌های اساسی تربیت شهروندی اسلامی - ایرانی. *مطالعات ملی*، ۱۴ (۴)، ۷۴-۵۱. dor: 20.1001.1.1735059.1392.14.56.3.3
- لطف‌آبادی، حسین. (۱۳۸۵). آموزش شهروندی ملی و جهانی همراه با تحکیم هویت و نظام ارزشی دانش‌آموزان. *نوآوری‌های آموزشی*، ۵ (۱۷)، ۴۴-۱۱.
- محمدی، حسین؛ مزیدی، محمد و بهشتی، سعید. (۱۳۹۶). تحلیل مفهومی مراحل و ابعاد تربیت شهروندی. *رهیافتی نو در مدیریت آموزشی*، ۸ (۴)، ۸۳-۱۰۶. dor: 20.1001.1.20086369.1396.8.32.5.5
- مصطفی، جمال‌الدین؛ ایزدی، مهشید؛ صمدی، معصومه؛ انصاریان، فهیمه و رستمی بشمینی، مجید. (۱۴۰۱). ارائه الگویی برای تبیین شاخص‌های تربیت شهروندی اسلامی به روش سنتز پژوهی. *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۳۰ (۵۶)، ۲۵۸-۲۱۷. dor: 20.1001.1.22516972.1401.30.56.6.5
- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۳). *مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلامی*. ج چهارم. تهران: صدرا.
- ملاسلمانی، فرشته؛ قائمی، علی و بهشتی، سعید. (۱۳۸۹). بررسی مبانی تربیت اجتماعی از دیدگاه امام سجاد(ع) در صحیفه سجادیه. *فصلنامه روان‌شناسی تربیتی*، ۱۷ (۶)، ۱۱۹-۱۴۶.
- هاشمی، سید احمد. (۱۳۸۹). بررسی میزان استفاده از مفاهیم تربیت شهروندی در محتوای کتابهای تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی از دیدگاه دبیران. *رهبری و مدیریت آموزشی*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار، ۴ (۱)، ۱۴۱-۱۶۰.
- یزدانی، فاطمه؛ شریفی، اصغر و ایمانی، محمدنقی. (۱۳۹۷). شناسایی و سنجش وضعیت پیشایندها و پسایندهای تربیت شهروند حرفه‌ای در نظام آموزشی کشور: ارائه یک مدل سیستمی. *پژوهش در نظام‌های آموزشی*، ۱۲، ۵۹۳-۶۱۳.

- Ahmad, I. (2004). Islam, democracy and citizenship education: An examination of the social studies curriculum in Pakistan. *Current Issues in Comparative Education*, 7(1), 39-49.
DOI:10.52214/cice.v7i1.11389
- Almaamari, S. N. A. (2009). *Citizenship education in initial teacher education in the Sultanate of Oman: An exploratory study of the perceptions of student teachers of social studies and their tutors*. Doctoral dissertation, University of Glasgow.
- Giroux, H. A. (1983). *Theory and resistance in education: A pedagogy for the politics of the opposition*. South Hadley, Mass.: Bergin & Garvey.
- Gwet, K. L. (2014). *Handbook of inter-rater reliability: The definitive guide to measuring the extent of agreement among raters*. Advanced Analytics, LLC.
- Hina, K. B., Ajmal, M., Rahman, F., & Jumani, N. B. (2011). State of citizenship education: A case study from Pakistan. *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(2), 37-43.
- Homana, G., Barber, C., & Torney-Purta, J. (2006). *Assessing school citizenship education climate*. University of Maryland. Circle Working Paper 48.
- Malin, H. (2011). American identity development and citizenship education: A summary of perspectives and call for new research. *Applied Developmental Science*, 15(2), 111-116.
<https://doi.org/10.1080/10888691.2011.560817>
- National Council for Social Studies (NCSS) (2025). *NCSS Strategic Plan 2022-2025*. Available at: <https://www.socialstudies.org/about/ncss-strategic-plan-2022-2025>
- Prior, W. (1999). What it means to be a good citizen in Australia: Perceptions of teachers, students, and parents. *Theory & Research in Social Education*, 27(2), 215-247.
- Sandelowski, M., & Barroso, J. (2007). *Handbook for synthesizing qualitative Research*. New York: Springer.
- Su, F., Bullivant, A., & Holt, V. (2013) Global citizenship education. In W. Curtis, S. Ward, S. John, & L. Hankin (Eds.), *Education studies - An issues based approach* (3rd ed.). Exeter: Sage/Learning Matters.
- Tan, C. (2009). The reform agenda for madrasah education in Singapore. *Diaspora, Indigenous, and Minority Education*, 3(2), 67-80. <https://doi.org/10.1080/15595690902762068>
- Tonga, D. (2020). Comparative analysis of values in Islamic texts and social studies education in Turkey. *Inquiry in Education*, 12(1), Article 6. Retrieved from: <https://digitalcommons.nl.edu/ie/vol12/iss1/6>
- Twarog, K. (2017). Citizenship education: Cultivating a critical capacity to implement universal values nationally [Kultivace kritického myšlení k implementaci univerzálních hodnot vnitrostátně]. *Sociální pedagogika/Social Education*, 5(1), 29-47. doi:10.7441/soced.2017.05.01.02
- Volpp, L (2007). The culture of citizenship. *Theoretical Inquiries in Law*, 8(2), 571-602.
- Waghid, Y., & Smeyers, P. (2014). Re-envisioning the future: Democratic citizenship education and Islamic education. *Journal of Philosophy of Education*, 48(4), 539-558.
<https://doi.org/10.1111/1467-9752.12118>
- Wolf, K. D. (1999). The new raison d'État as a problem for democracy in world society. *European Journal of International Relations*, 5(3), 333-363. <https://doi.org/10.1177/1354066199005003003>

A Training Model for Islamic Citizenship Built upon a Meta-Synthesis of the Findings of Theoretically Based Studies

J. Mostafaa^{1*} © M. Kaazemi² © M. Mostafaa³ © R. Moemenzaadeh⁴

Abstract

To construct a practical training model for Islamic citizenship, from among all studies conducted in this area 42 were selected and then content analyzed. Summing up the findings are a set of ten educational principles and 18 constituents confirmed by a group of experts to be valid. Any training program needs to be socially based, liberal, and justice oriented, focused on honor, moderation, duty, and monotheism, while emphasizing thoughtfulness, progressiveness, and being therapeutic. Thus, it is suggested that these principles and their constituents be used by those involved in the task of training Islamic citizens.

Keywords: meta-synthesis, Islamic citizenship training, citizenship education

Date Received: Aug. 7, 2021

Date Accepted: March 24, 2022

1. Ph.D. in Philosophy of Education, Teacher in Divandarreh, and Instructor at Farhangian University. (Corresponding Author)
E-mail: jamal.hija@gmail.com
2. Instructor at the University of Applied Science and Technology, Pishtazan Ayeen Zendegi Higher Educational and Vocational College, Tehran, Iran.
3. Master's Student, Kurdistan University of Medical Sciences and Director of the Cultural and Educational Center, Education Directorate, Divandarreh, Iran.
4. Master's Student, Islamic Azad University, Sanandaj Branch and School Cultural Staff in Divandarreh, Iran.